

4. Чеботарев Н.Ф. Оценка стоимости предприятия (бизнеса): Учебник. — М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2009. — 256 с.
5. Кобилинська Т.В. Основні підходи до оцінки потенціалу земельних ресурсів [Електронний ресурс] / Т.В. Кобилинська. — Режим доступу до публікації: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2012/Economics/
6. Полупан М.І. Родючість ґрунтів, її види та оцінка / М.І. Полупан, В.А. Величко, В.Б. Соловей // Посібник українського хлібороба. — 2009. — С. 195–200.

УДК 631.95:332.3

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

О.Л. Головіна,

науковий співробітник лабораторії екологічного менеджменту

Інститут агроєкології і природокористування НААН

Проаналізовано еколого-економічні особливості використання земель сільськогосподарського призначення, що характеризують основні аспекти структури управління земельними ресурсами з точки зору просторово-територіальних умов, якості ґрунту, природно-ландшафтних умов.

Ключові слова: земельні ресурси, сільське господарство, аналіз, ефективність.

Останніми роками особливої актуальності набуває проблема екологобезпечного використання земель, оскільки нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення в Україні призвело до зниження родючості ґрунтів, поширення ерозійних процесів, збільшення площ забруднених і деградованих земель. Проблеми підвищення ефективності використання земельних угідь сільськогосподарського землекористування з урахуванням їхнього екологічного стану в процесі інтенсифікації аграрного виробництва є складовою частиною єдиної державної еколого-економічної політики, що забезпечує раціональне використання, охорону та управління земельними ресурсами. У зв'язку з цим організація раціонального й ефективного використання земель передбачає створення найкращих умов для відтворення та охорони ґрунтової родючості, підвищення її ролі в сільськогосподарському виробництві, науково обґрунтованої взаємодії землі з іншими природними факторами, забезпечення розробки найбільш повних і правильних критеріїв, способів і методів використання земельних ресурсів.

Для вирішення поставлених завдань важливо визначити критерії ефективності використання земель і провести еколого-економічний аналіз землекористування з

установленням якісної оцінки контролю використання земель в умовах розвитку аграрної економіки.

Великий внесок у розвиток теоретико-методологічних досліджень і розробку практичних рекомендацій з питань формування сільськогосподарського землекористування внесли Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, В.М. Будзяк, Д.С. Добряк, П.Г. Казьмір, О.І. Ковалів, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, М.К. Шикуча та інші науковці. Вивченням економічних питань сільськогосподарського землекористування та використання земельних ресурсів України займалися такі вітчизняні вчені: З.Ф. Бриндзя, А.Г. Мартин, П.П. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, Б.І. Пархуць, П.П. Руснак, А.Я. Сохнич, О.І. Фурдичко та ін. Проте коло зазначених вище питань досить широке й дискусійним, воно потребує ретельніший прикладних наукових досліджень та обґрунтування.

Метою дослідження є аналіз еколого-економічних особливостей та характеристик використання земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Одним із головних завдань сучасної державної політики у сфері аграрного землекористування є створення механізму формування сталого землекористування і на його основі — екологізації, охорони і захисту землі як складової навколишнього природ-

ного середовища, збереження, примноження та відтворення її продуктивної сили як ресурсу. Справа в тому, що інтенсифікація цього процесу в нашій країні вже багато років не отримує належного розвитку, не даючи відчутного приросту продуктивності і в той же час негативно впливаючи на ґрунт і навколишнє середовище. Щоб зрозуміти причини цього, простежимо, як змінювався рівень використання земельних угідь останніми роками.

Україна має один із найвищих у світі рівнів сільськогосподарського освоєння та розораності території. Так показник сільськогосподарської освоєності території України сягає майже 72%, що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. Навіть зі зни-

женням в останні роки цей показник значно перевищує аналогічний показник більшості країн світу. Згідно з наявною інформацією, в Україні чи не найвищий рівень розораності земель серед країн Європи (рис. 1).

Важливою умовою ефективного використання земель є вивчення їхнього стану за видами угідь (табл. 1). Тому для підвищення раціональності землекористування необхідно не тільки встановити економічну доцільність включення певної земельної ділянки або масиву в експлуатацію, а й визначити рівень інтенсифікації її використання.

Один з найважливіших принципів землекористування — встановлення науково обґрунтованого співвідношення сільськогосподарських угідь. Проте сучасне вико-

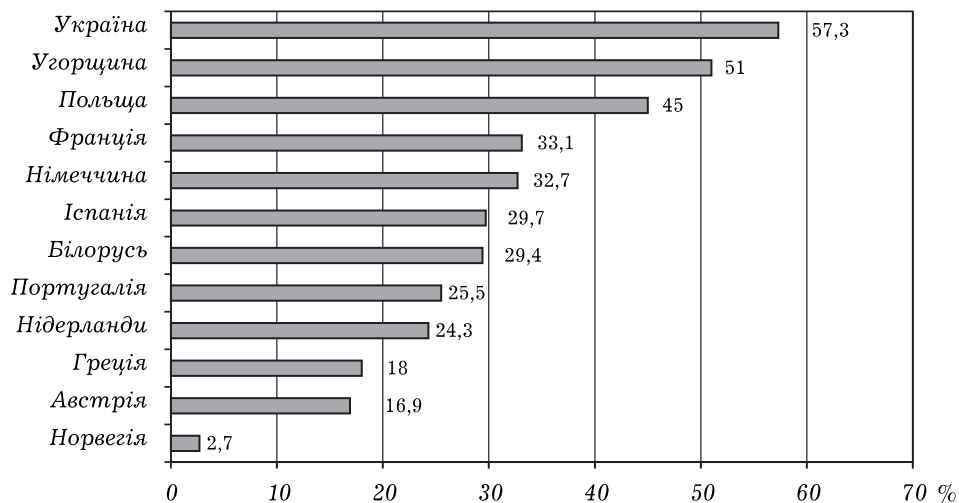

Рис. 1. Показник рівня розораності земель деяких країн Європи, %. Джерело: [1].

Таблиця 1

Зміни в структурі земельних угідь України, тис. га

Види угідь	2006 р.	% до загальної площі	2012 р.	% до загальної площі	2012 р. ± до 2006 р.
Сільськогосподарські землі	42 942,6	71,15	42 776,9	70,90	-165,70
у т. ч.: сільськогосподарські угіддя	41 722,2	69,13	41 557,6	68,90	-164,60
з них: рілля	32 451,9	53,77	32 498,5	53,80	46,60
перелоги	419,3	0,69	277,2	0,50	-142,10
багаторічні насадження	900,5	1,49	895,9	1,50	-4,60
сіножаті	2429,2	4,02	2411,5	4,00	-17,70
пасовища	5521,3	9,15	5459,6	9,00	-61,70
Інші сільськогосподарські землі	1220,4	2,02	1215,8	2,00	-4,60
Ліси та інші лісовкриті площі	10 503,7	17,40	10611,3	17,60	107,60

Закінчення табл. 1

Види угідь	2006 р.	% до загальної площі	2012 р.	% до загальної площі	2012 р. ± до 2006 р.
у т. ч.: вкриті лісовою рослинністю	9645,4	15,98	9683,3	16,00	37,90
не вкриті лісовою рослинністю	190,1	0,31	208,7	0,30	18,60
інші лісові землі	309,1	0,51	315,6	0,50	6,50
чагарники	359,1	0,59	403,4	0,70	44,30
Забудовані землі	2467,5	4,09	2523,2	4,20	55,70
Відкриті заболочені землі	966	1,60	980,1	1,60	14,10
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,6	0,03	17,7	0,03	0,10
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1040,5	1,72	1022,9	1,7	-17,60
Усього земель (суша)	57 937,9	96,00	57 932,0	96,00	-5,90
Води (території, вкриті поверхневими водами)	2416,9	4,00	2422,8	4,00	5,90
Разом (територія)	60 354,8	100	60 354,8	100	0,00

Джерело: дані Державного агентства земельних ресурсів України [2].

ристання земельних ресурсів України не відповідає вимогам збалансованого природокористування, адже порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насад-

жень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. Структуру сільськогосподарських угідь України в розрізі природно-кліматичних зон та регіонів наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Структура сільськогосподарських угідь України (станом на 01.01.2012 р.)

Область, зона	Площа с.- г. угідь, тис. га	Рілля	Перелogi	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
		%				
Волинська	1048,9	64,2	0,0	1,1	15,3	19,4
Житомирська	1514,7	72,5	5,1	1,5	8,4	12,4
Закарпатська	451,7	44,2	0,0	5,9	21,0	28,8
Івано-Франківська	631,4	61,9	1,9	2,6	13,2	20,4
Львівська	1265,0	62,9	0,1	1,8	14,8	20,4
Рівненська	931,1	70,6	0,4	1,3	13,7	14,0
Чернігівська	2069,0	68,2	2,0	1,2	14,9	13,7
Полісся	7911,8	66,1	1,7	1,7	13,8	16,7
Вінницька	2015,8	85,6	0,1	2,5	2,5	9,2
Київська	1664,2	81,5	0,7	2,7	7,0	8,1
м. Київ	4,5	13,3	0,0	73,3	13,3	0,0
Полтавська	2168,2	81,7	0,2	1,3	7,5	9,3
Сумська	1699,6	72,2	0,0	1,4	16,5	9,8
Тернопільська	1048,4	81,5	0,6	1,4	2,7	13,8
Харківська	2418,6	79,7	0,6	2,0	4,9	12,8
Хмельницька	1568,0	79,9	0,1	2,7	8,7	8,7
Черкаська	1451,0	87,6	0,6	1,9	4,5	5,4
Чернівецька	470,4	70,5	0,0	6,3	8,7	14,5
Лісостеп	14 508,7	80,8	0,3	2,2	6,9	9,8

Закінчення табл. 2

Область, зона	Площа с.-г. угідь, тис. га	Рілля	Перелogi	Багаторічні насадження	Сiножаті	Пасовища
		%				
АР Крим	1795,0	70,7	0,6	4,3	0,1	24,3
м. Севастополь	26,1	44,8	0,0	37,2	1,9	16,1
Дніпропетровська	2514,2	84,6	0,0	2,1	0,7	12,6
Донецька	2041,2	81,0	0,0	2,8	2,1	14,1
Запорізька	2243,7	84,9	0,0	1,7	3,7	9,6
Кіровоградська	2037,2	86,6	0,0	1,3	1,2	11,0
Луганська	1909,4	67,0	2,6	1,6	4,5	24,3
Миколаївська	2008,5	84,5	0,2	1,8	0,2	13,3
Одеська	2592,3	79,9	1,1	3,4	2,0	13,6
Херсонська	1969,5	90,2	0,0	1,4	0,5	7,9
Степ	19 137,1	81,3	0,5	2,3	1,7	14,2
Україна	41 557,6	78,2	0,7	2,2	5,8	13,2

Джерело: розраховано за даними [2].

Відмітною особливістю економіки сільського господарства є те, що без аналізу стану земель, які беруть участь у процесі виробництва, рівня і культури землеробства неможливо досить точно визначити його ефективність. І якщо підвищення економічної ефективності використання земель означає забезпечення виходу максимуму продукції з кожного гектара при мінімумі витрат, то підвищення екологічної ефективності розглядається як поліпшення якості землі, що дає змогу отримати додаткову продукцію і підвищити економічні показники господарства внаслідок запобігання збитку, що наноситься нераціональною гос-

подарською діяльністю [3]. Таким чином, еколого-економічна ефективність відображає результативність комплексу заходів, що проводяться з метою поліпшення земельних угідь.

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою (табл. 3). Так, поступово зростають виробництво валової продукції, урожайність сільськогосподарських культур, їхні валові збори. Винятком є зменшення виробництва молока як на 100 га сільськогосподарських угідь, так і в розрахунку на одну особу.

Таблиця 3

Економічна ефективність сільськогосподарського землекористування в Україні

Види угідь	2000	2005	2010	2011	2011 р. до 2000 р., %
Площа с.-г. угідь, тис. га	41722,2	41722,2	41576,0	41557,6	99,6
<i>Вироблено на 100 га с.-г. угідь:</i>					
М'яса (у живій масі), ц	51,1	62,7	78,6	81,7	159,9
Молока всіх видів, ц	314,0	359,6	302,3	298,6	95,1
<i>Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га</i>					
Зернові культури	19,4	26,0	26,9	37,0	190,7
Цукрові буряки (фабричні)	176,7	248,2	279,5	363,3	205,6
Соняшник	12,2	12,8	15,0	18,4	150,8
Картопля	121,6	128,4	132,5	168,0	138,2
Овочі	112,3	157,1	173,6	195,0	173,6
Плоди та ягоди	38,4	63,7	78,2	84,9	221,1

Закінчення табл. 3

Види угідь	2000	2005	2010	2011	2011 р. до 2000 р., %
<i>Валовий збір сільськогосподарських культур, тис. т</i>					
Зернові культури	24459,0	38015,5	39270,9	56746,8	232,0
Цукрові буряки (фабричні)	13198,8	15467,8	13749,2	18740,5	142,0
Соняшник	3457,4	4706,1	6771,5	8670,5	250,8
Картопля	19838,1	19462,4	18704,8	24247,7	122,2
Овочі	5821,3	7295,0	8122,4	9832,9	168,9
Плоди та ягоди	1452,6	1689,9	1746,5	1896,3	130,5
<i>Вироблено на одну особу</i>					
Зернових культур, кг	497	807	856	1242	249,9
Цукрових буряків, кг	268	328	300	410	153,0
Соняшнику, кг	70	100	148	190	271,4
Картоплі, кг	403	413	408	531	131,8
Овочів, кг	118	155	177	215	182,2
Плодів та ягід, кг	30	36	38	41	136,7
М'яса, кг	33,8	33,9	44,9	46,9	138,8
Молока, кг	257,4	291,1	245,2	242,5	94,2
Яєць, шт.	179	277	372	409	228,5
Валова продукція с.-г. у пост. цінах 2010 року, млн грн	151022,2	179605,8	194886,5	233696,3	154,7
– продукція рослинництва	92838,9	114479,9	124554,1	162436,4	175,0
– продукція тваринництва	58183,3	65125,9	70332,4	71259,9	122,5
<i>Вироблено сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарств</i>					
– на одну особу, грн	3071	3813	4249	5113	166,5
– на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	370,7	471,0	523,7	629,4	169,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [4].

Проте при використанні земель у сільському господарстві головним критерієм має бути не тільки отримання економічної вигоди, а й врахування екологічних вимог до їхнього стану та якісних характеристик. Про незадовільний стан та погіршення тенденцій екологічних характеристик використання земельних ресурсів у сільському господарстві можна дізнатися з від'ємного балансу гумусу та поживних речовин у ґрунті (рис. 2).

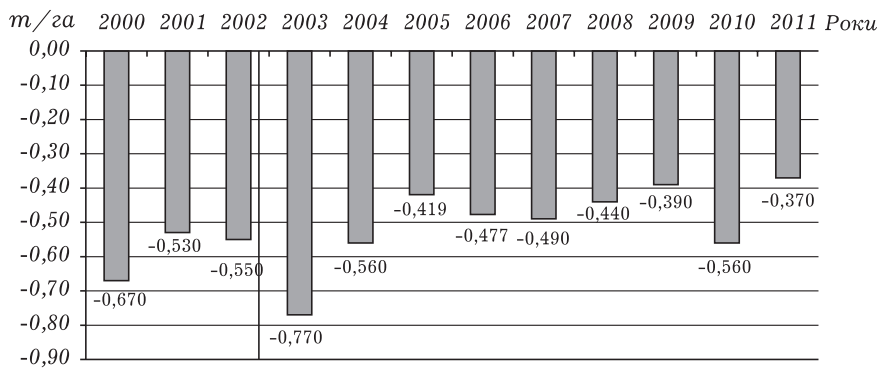
Аналіз сучасного стану ґрунтів свідчить, що фактичний вміст гумусу в них нижчий від оптимальних показників. Доведено, що за 15–20 років використання ріллі без добрив і травосіяння вміст гумусу зменшується на 35–40%, тоді як на виробництво 1 т зерна озимої пшениці витрачається близько 0,19–0,52 т гумусу, залежно від типу ґрунту. Такі втрати неможливо відновити за короткий проміжок часу, а темпи їх залежать від рівня інтенсифікації землеробства [5].

Для дотримання екобезпечного стану земель запропоновано змінити структуру

земельних угідь у напрямі зменшення площі орних земель та збільшення площі сіножатей і пасовищ та лісів. Рівень розораності земельної території необхідно довести до 60%. Крім того, на виснажених ґрунтах слід впроваджувати ґрунтозахисні технології, вдосконалювати структуру посівних площ [6]. Також необхідно посилити державний контроль за належним використанням земель та проводити інформаційно-просвітницьку і виховну роботу серед населення і сільськогосподарських працівників [7]. Екобезпечне використання земель приводить до позитивних екологічних, економічних та соціальних наслідків, які полягають у збереженні довкілля, отриманні додаткових прибутків, збереженні генофонду нації.

Застосування екобезпечних технологій використання земель забезпечує не тільки підвищення родючості ґрунтів, раціональне використання земель та позитивний вплив на довкілля, а й дає змогу отримувати екологічно чисту продукцію, потреба в якій існує

Рис. 2. Баланс втрати гумусу в ґрунтах України.

Джерело: розраховано за даними [1].

у зв'язку з негативними соціально-демографічними процесами та зростанням рівня захворюваності населення в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведений еколого-економічний аналіз використання сільськогосподарських угідь дає змогу зробити висновки, що вони використовуються не на достатньому рівні, хоча є резерви підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції за умови застосування інтенсивних технологій у використанні земельних ресурсів, і господарства всіх категорій можуть отримувати досить високі врожаї та вагомі прибутки. Вирішення проблеми підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь насамперед повинна взяти на себе держава, впроваджуючи та реалізуючи ефективну земельну політику. До того ж вирішити це питання можливо тільки за умови поліпшення якісного стану земельних ресурсів із застосуванням еколого-економічного підходу, оскільки врахування екологічних факторів при визначенні ефективності використання земель сільськогосподарського призначення є актуальним питанням сьогодення.

Отже, умовою досягнення ефективного розвитку аграрного виробництва є екологізація господарської діяльності, побудованої на принципах адаптивно-ландшафтної організації території сільськогосподарських підприємств. Для досягнення цієї мети необхідна активна державна політика, яка підтримувала б розробки наукових колективів у галузі раціонального землекористування та збереження природних ресурсів, стиму-

лювала впровадження нових екологічно безпечних технологій, заходів, спрямованих на поліпшення якості екосистем, захист ґрунтів від процесів деградації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році: [аналітична доп.]*. — К.: Мін-во екології та природних ресурсів України. — 2012. — 258 с.
2. *Державний земельний кадастр України (станом на 1 січня 2012 р.): [зб. аналіт. матер.]*. — К.: Держ. агентство земельних ресурсів України, 2012. — 117 с.
3. *Методика формування економічного механізму екобезпечного сільськогосподарського землекористування: [наукове видання] / О.І. Фурдичко, О.І. Шкуратов, М.Х. Шершунта ін.* — К.: Екоінвестком, 2012. — 28 с.
4. *Сільське господарство України: стат. щоріч. за 2011 рік / за заг. кер. Н. С. Власенко*. — К.: Держстат України, 2012. — 386 с.
5. *Кочерга М.М.* Еколого-економічні проблеми використання земельних ресурсів в сільському господарстві України / М.М. Кочерга // *Вісник Житомирського національного агро-екологічного університету*. — 2012. — № 2 (32). — Т. 2. — С. 408–416.
6. *Шкуратов А.И.* Эколого-экономические проблемы сельскохозяйственного землепользования в процессе реформирования земельных отношений в Украине / А.И. Шкуратов // *Проблемы экономики: сборник научных трудов*. — Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2013. — № 1 (16). — С. 247–257.
7. *Лазарева О.В.* Методичні аспекти формування економіко-екологічного механізму управління землекористуванням / О.В. Лазарева // *Економіка АПК*. — 2006. — № 12. — С. 62–65.